
RELIGIOZNOST I LIČNOST: ANALIZA ODNOSA NA UZORKU GRAĐANA SUBOTICE

Zlatko Šram, Subotica

UDK: 159.92 :2] (497.1 Subotica)

316.346; 347 :2] (497.1 Subotica)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 7/2003.

Sažetak

Cilj je ovog istraživanja bio utvrditi latentnu konfiguraciju pojedinih dimenzija religioznosti i psiholoških osobina ličnosti pod utjecajem sociodemografskih značajki ispitanika kao što su spol, dob, zanimanje i nacionalna pripadnost. Uzorkom su obuhvaćena 583 punoljetna ispitanika gradskog područja Subotice. Faktorskom analizom ekstrahirane su dimenzije religioznosti imenovane kao religiozno uvjerenje, sakramentalni život, kršćanska ljubav prema bližnjemu i religiozno iskustvo. Kao jednofaktorske dimenzije ekstrahirane su sljedeće osobine ličnosti: anksioznost, depresivnost, agresivnost i potreba za moći. Kanonička diskriminacijska analiza primijenjena je radi utvrđivanja utjecaja sociodemografskih obilježja ispitanika na latentnu konfiguraciju dimenzija religioznosti i osobina ličnosti. Rezultati istraživanja pokazali su egzistenciju (1) anksioznog pseudoreligioznog sentimenta karakterističnog za starije generacije, (2) anksiozno-depresivnog pseudoreligioznog sentimenta karakterističnog za umirovljenike i kućanice, (3) psihotičnoga pseudoreligioznog sentimenta karakterističnog za jedan dio srpskoga i mađarskog subuzorka, (4) anksiozne semireligioznosti karakteristične za žene, (5) anksiozne intrinzične religioznosti karakteristične za najmlađi i stariji subuzorak, i (6) depresivne intrinzične religioznosti karakteristične za hrvatski i mađarski subuzorak.

Ključne riječi: religioznost, ličnost, anksioznost, depresivnost, agresivnost, sociopatija.

UVOD

U svojoj knjizi *Psihologija religioznosti* Šimun Šito Ćorić (1998) naglašava da psihologijske spoznaje mogu značajno pridonijeti plodnijem ispunjavanju dušobrižničke zadaće. Za primjereniji i plodniji odnos prema religioznosti vjernika, pretpostavlja se kod dušobrižnika poznavanje i razumijevanje socijalno-psihološkog i motivacijskog sklopa religioznosti vjernika. Određena površnost i nestručnost od strane pastoralnih djelatnika glede poznavanja sociopsiholoških profila i tipova vjernika, s kojima je dušobrižnik u kontaktu, može nanijeti štete u njihovoj skrbi za zdrav odnos i uspješno funkcioniranje u vjerskoj zajednici (Ćorić, 1998). Dodali bismo ovdje da je i poznavanje kliničko-psihološkog profila vjernika od izuzetnog značenja za uspješnost ne samo pastoralne "tekuće" djelatnosti, za ispovjednu praksu nego i za proces reevangelizacije vjernika. Primjena psiholoških spoznaja i empirijskih nalaza u konkretnoj socijalnoj sredini mogu pomoći Crkvi i njezinim službenicima u doprinosu njezinoj evangelizaciji, s time što pojašnjava gdje se konflikti kriju ili bivaju potisnuti. Na taj način, kaže Š. Š. Ćorić, primjena psihologije dobiva teološkokritičku funkciju. Utvrđivanje povezanosti religioznosti i mentalnog zdravlja od posebne je važnosti za dijagnosticiranje postojanja određenih nezdravih ili neintegriranih oblika religioznosti koje eventualno postoje unutar pojedinih socijalnih skupina, kojih svećenici i drugi pastoralni djelatnici ne moraju nužno uvijek biti svjesni. Brojna su istraživanja pokazala da religioznost ili jedna dimenzija religioznosti ima pozitivan utjecaj na mentalno zdravlje (Crawford i sur., 1989; Ellison i sur., 1989; Idler, 1987; Johnson i Mullins, 1989; Ross, 1999). Druga su pak istraživanja pokazala da ne postoji povezanost između religioznosti i mentalnog zdravlja (Campbell i sur., 1976; Pollner, 1989), dok neki autori navode postojanje negativnih korelacija između religioznosti i mentalnog zdravlja (Batson i Ventis, 1982). Pojedini su autori kritizirali studije koje su ukazivale na pozitivan utjecaj religioznosti na duševno zdravlje (Levin i Markides, 1985). Njihova se kritika odnosila na one studije koje ne istražuju različite dimenzije religioznosti. Razloge proturječnih rezultata istraživanja odnosa psihopatologije i religioznosti treba tražiti u neriješenom problemu konceptualizacije jednako i religioznosti i pojma mentalnog zdravlja (Ćorić, 1998). *Mi bismo ovdje dodali da pored spomenutih problema konceptualizacije religioznosti i mentalnog zdravlja postoji i problem nepoznavanja odnosa religioznosti*

i mentalnog zdravlja unutar određenih sociodemografskih subuzoraka u određenoj socijalnoj ili političkoj sredini.

U velikom broju empirijskih istraživanja mjerila se ili se još uvijek ponegdje mjeri jedna dimenzija religioznosti ili najviše dvije, to jest deklarativno vjersko uvjerenje ili odlazak u crkvu. Religioznost se međutim ne može tretirati kao jedinstveni konstrukt, nego kao kompleksna, odnosno višedimenzionalna pojava s različitim i čak međusobno nepovezanim elementima (Glock, 1962; Marinović-Jerolimov, 1995; Šram, 2001a). Polazeći dakle od višedimenzionalnog pristupa izučavanju religioznog fenomena, u ovom smo radu mjerili religiozno uvjerenje (ideološka dimenzija), religioznu praksu (ritualna dimenzija), religiozne doživljaje (iskustvena dimenzija), i ponašanje sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu (posljedična dimenzija). Allport (1950) razlikuje dvije vrste religioznih orijentacija: *intrinzičnu* i *ekstrinzičnu*. Pojedinci u kojih postoji intrinzična orijentacija iskreno vjeruju u nauk svoje vjere, a njihova religiozna praksa izvire iz dubokih unutarnjih uvjerenja. Kod intrinzičnih vjernika je dakle istodobno prisutna ideološka i ritualna komponenta religioznosti. Suprotno toj vrsti vjernika, pojedinci u kojih je prisutna ekstrinzična religiozna orijentacija ponašaju se "religiozno" kako bi postigli određene vanjske učinke, odnosno neke sebične ciljeve. Neka istraživanja pokazuju da intrinzično religiozni pojedinci iskazuju veći stupanj empatičnosti prema drugim ljudima i spremnosti na pružanje pomoći drugim ljudima (Watson i sur., 1984).

O jednoj vrsti *crkvene intrinzične religioznosti* mogli bismo dakle govoriti u slučaju kad se religiozno uvjerenje (ideološka komponenta) i sakramentalni život (ritualna komponenta) nalaze u tako visokim međusobnim korelacijama da na latentnoj razini formiraju unutarnje koherentnu matricu religioznosti u određenoj skupini ispitanika. O jednoj vrsti zdrave odnosno *integrirane religioznosti* mogli bismo govoriti u slučaju da sve četiri komponente religioznosti formiraju jedinstven religiozni prostor. O prisutnosti određene *pseudoreligioznosti* mogli bismo govoriti u slučajevima kad unutar određenih skupina ispitanika dominira samo jedna komponenta religioznosti, dok bismo o *semireligioznosti* mogli govoriti u slučajevima egzistencije prostora religioznosti definiranog dvjema komponentama religioznosti, ali bez značajnog sudjelovanja ritualne komponente u obliku crkvenoga sakramentalnog života.

Cilj ovog istraživanja je utvrditi latentnu konfiguraciju pojedinih dimenzija religioznosti i psiholoških osobina ličnosti pod

utjecajem sociodemografskih značajki ispitanika kao što su spol, dob, zanimanje i nacionalna pripadnost.

Iz prostora osobina ličnosti mjerili smo *anksioznost, depresivnost, agresivnost i potrebu za moći*. Psihološka fenomenologija anksioznosti održava se u osjećanju tjeskobe, strepnje, bojazni, unutarnjeg nemira, nesigurnosti i napetosti (Snaith i Turpin, 1990). Anksioznost je dakle veoma slična doživljavanju straha, ali je za razliku od njega u pravilu dugotrajnija i nije u omjeru s realnom opasnošću. Anksioznost se katkad definira kao više ili manje stalno prisutan emocionalni doživljaj koji se odlikuje subjektivnim doživljavanjem nedefiniranoga lebdećeg straha (Davison i Neal, 1974). Prema općeprihvaćenom mišljenju primarna ili temeljna anksioznost označava dinamički centar neuroza (Momirović i sur., 1992). Szentmártoni (1997) drži da *upravo religija ima jedinstvenu mogućnost da razriješi tjeskobu i svaki nezdravi strah, odnosno da istinski življena religioznost, autentični duhovni život, može osobu očuvati od neuroze*. Za razliku od sindroma anksioznosti, postoji opće slaganje o najuobičajenijim simptomima depresivnosti. Tuga, apatično raspoloženje, negativna slika o samome sebi, osuđivanje samoga sebe, socijalna izolacija, određeni kognitivni poremećaji i promjena u razini aktivnosti glavni su simptomi depresivnosti (Akiskal i sur., 1978; Beck, 1967; Weingartner i sur., 1977). Anksioznost je u dobroj mjeri prateća pojava depresivnosti te stoga možemo govoriti o postojanju anksiozno-depresivnih poremećaja. Često je naime nejasno razgraničenje između depresije i anksioznosti (Milovanović i Živković, 1990; Lewis, 1970; Snaith i sur., 1978). Psiholozi pod agresivnošću podrazumijevaju ponašanje kojemu je cilj da se drugog povrijedi ili da se unište predmeti. Razlikuju impulzivnu od instrumentalne agresivnosti. Impulzivnu agresivnost karakteriziraju snažne emocije, posebno bijes i iritabilnost, a usmjerena je tome da ozlijedi drugoga. Impulzivna agresivnost korespondira s našim konceptom osobine ličnosti koju smo jednostavno nazvali *agresivnost*, dok koncept *potrebe za moći* upućuje na jednu vrstu instrumentalne agresivnosti. Instrumentalna agresivnost je "hladnija" i ozljeda koja se drugome nanosi nije cilj sam po sebi (Cloninger, 1996). Eysenckova temeljna dimenzija ličnosti koju je nazvao "psihoticizam" specifičan je oblik agresivnosti. Osobe s visokim P-skorovima su osamljene, neugodne, siromašne osjećajima, bez sposobnosti empatije, gladne uzbuđenja, asocijalne, egocentrične i iskazuju nesposobnost kontrole neposrednih impulsa (Eysenck i sur., 1985). Istraživanja pokazuju da osobe koje postižu visoke rezultate na skali psihoticizma iskazuju niži stupanj

religioznosti (Francis, 1991, 1992). To međutim ne znači da religiozni pojedinci ne moraju imati ništa zajedničko sa psihoticizmom. Događa se naime da neki psihotični pojedinci imaju religiozne deluzije kao glavne simptome (Rokeach, 1981). Jedno empirijsko istraživanje mističnih religioznih skupina pokazalo je da su one u nekim osobinama ličnosti slične skupini psihotika koji su postizali visoke skorove na Hoodovoj skali misticisma (Stifler i sur., 1993). Budući da se Eysenckova skala psihoticizma pokazala kao nedovoljno pouzdana i psihometrijski problematična (Malčić i Knezović, 2000; Momirović i Kostić, 1998), konstruirali smo vlastitu skalu ove "specifične" agresivnosti koju smo nazvali MOĆ-1. U strukturi te skale nalaze se čestice koje ukazuju na egocentričnost, nesposobnost odgađanja neposrednih želja, potrebu za moći i strahopoštovanjem, osvetoljubivost, odsutnost samokontrole i odsutnost empatije. Skala od 8 čestica ima jednofaktorsku dimenziju i visoku pouzdanost (*Cronbach alfa* = .84).

Pošli smo od pretpostavke da će sociodemografske varijable u značajnoj mjeri utjecati na latentnu konfiguraciju dimenzija religioznosti i psiholoških osobina ličnosti. Drugim riječima to znači da će spol, dob, zanimanje i nacionalna pripadnost ispitanika biti one varijable koje diskriminiraju ispitanike s obzirom na narav njihova religiozno-psihološkog profila, odnosno "tipa" religioznosti.

METODA

Uzorak i postupak istraživanja

Osnovni skup na temelju kojeg je formiran uzorak definiran je kao punoljetno stanovništvo općine Subotica. Prilikom formiranja uzorka korišteni su birački popisi. Svaki dvijestoti s popisa bio je naznačen kao potencijalni ispitanik. Na ovaj je način formiran sustavni slučajni uzorak. No, u tijeku primjene upitnika na terenu primijećen je veliki broj odbijanja sudjelovanja u istraživanju kod seoskog stanovništva, koje čini jednu trećinu općine Subotica, i to posebno kod bunjevačkih Hrvata, koji su više zastupljeni u dijelu manje obrazovanog i starijeg seoskog stanovništva. Morali smo stoga mijenjati plan uzorka. Kako nam je za sam predmet istraživanja bio potreban dovoljno velik subuzorak bunjevačkih Hrvata koji se nacionalno izjašnjavaju "samo" kao Bunjevci i samo kao Hrvati, odlučili smo se za tzv. *Oversampling*-postupak u formiranju uzorka.

Naime, anketari su upućeni u ona gradska područja u kojima postoji dovoljna koncentracija bunjevačkih Hrvata. Prema tome, uzorak koji je korišten u ovom istraživanju nema samo značajke sustavnog slučajnog uzorka nego jednim dijelom odgovara značajkama prigodnog uzorka. Uzorkom su obuhvaćena 583 punoljetna ispitanika sa sljedećim sociodemografskim značajkama: *spol*: muški 49 posto, ženski 51 posto; *dob*: 18-25 god. 20.8 posto, 26-35 god. 20.8 posto, 36-45 god. 25.3 posto, 46-55 god. 18.9 posto, 56-65 god. 10.1 posto, 66 i više god. 4.2 posto; *zanimanje*: umirovljenici 13.8 posto, kućanice 5.0 posto, NK I PK radnici 8.4 posto, KV I VKV radnici 21.6 posto, stručnjaci sa srednjom školskom spremom 25.9 posto, stručnjaci s višom školskom spremom 7.9 posto, stručnjaci s fakultetom 7.2 posto, učenici i studenti 10.1 posto; *nacionalna pripadnost*: Bunjevci 11.3 posto, Hrvati 16.3 posto, Jugoslaveni 12.0 posto, Mađari 41.7 posto, i Srbi 18.7 posto. Anketari koji su dobili uputu da ulaskom u kuću ili stan potencijalnom ispitaniku ukratko obrazlože ciljeve istraživanja i tko provodi istraživanje. Anonimnost i znanstveni značaj istraživanja bili su posebno naglašeni. Prijašnje nam je iskustvo pokazalo da je znatno bolje jasno artikulirati ciljeve istraživanja negoli ih na neki način maskirati. Zbog već navedenih problema u odabiru ispitanika, odustalo se od krutog držanja popisa s dobivenim adresama potencijalnih ispitanika. Nakon pristanka ispitanika da sudjeluje u istraživanju anketar je tražio da ispitanik samostalno odgovori na postavljena pitanja u upitniku, naznačivši da će po ispunjeni upitnik doći sljedeći dan. Na taj smo način u nekoj mjeri osigurali dodatnu diskreciju, uz već naglašenu anonimnost ankete. Ovakav pristup anketiranju mogli smo sebi dopustiti iz jednostavna razloga što se nije radilo o jednostavnom ispitivanju javnog mišljenja, nego o strukturalnom istraživanju. Istraživanje je provedeno u okviru Centra za društvena istraživanja u Subotici krajem 2000. godine, i bilo je dio jednog većeg socijalno-psihološkog istraživanja.

Mjerni instrumenti i njihova faktorska struktura

Religioznost. Skalu RELIG-2, koja sadrži 17 čestica, konstruirali smo na temelju višedimenzionalnog koncepta religioznosti (Glock, 1962; Marinović-Jerolimov, 1995; Šram, 2001.a). Na skali Likertova formata od 1 do 4, od ispitanikâ je traženo da odgovore u kojem stupnju vjeruju (1. uopće ne vjeruje – 4. potpuno vjeruje) u pojedine kršćanske istine (*ideološka dimenzija*), koliko se često

osobno i zajednički mole u obitelji (1. nikada – 4. redovito) i koliko često idu u crkvu (1. nikada – 4. redovito svake nedjelje) koliko se često ispovijedaju (1. nikada – 4. više puta mjesečno) i koliko se često pričešćuju (1. nikada – svake nedjelje) (*ritualna dimenzija*). Ispitanicima je ponuđen niz tvrdnji koje opisuju njihovo ponašanje prema svome “bližnjemu” (*posljedična dimenzija*) i niz tvrdnji koje opisuju njihove religiozne doživljaje (*iskustvena dimenzija*), s opcijama odgovora: 1. uopće nije točno – 4. potpuno točno. Faktorskom su analizom uz varimax rotaciju ekstrahirana četiri faktora koji zajedno objašnjavaju 71.4 posto varijance. Prvi faktor smo nazvali *Religiozno uvjerenje* a sadrži sljedeće čestice (u zagradama su navedene veličine faktorskih zasićenja): Isus je pravi Bog i pravi čovjek (.90); Isus je uskrsnuo od mrtvih (.88); oni koji vjeruju u Boga i žive u skladu sa svojom vjerom nakon smrti će biti s Bogom (.86); u svetoj pričesti primamo tijelo Isusovo (.85); svakodnevno se osobno moli (.50), (*koeficijent unutarne konzistentnosti* faktorski ekstrahirane skale iznosi *Cronbach alfa* = .93). Drugi faktor smo nazvali *Sakramentalni život*: često se pričešćuje (.88); često se ispovijeda (.87); često ide u crkvu (.68); u obitelji se zajednički mole (.64); svakodnevno se osobno moli (.49), (*Cronbach alfa* = .86). Treći faktor smo nazvali *Kršćanska ljubav prema bližnjemu*, koji ukazuje na ponašanje sukladno imperativu kršćanske ljubavi: ne sudim niti osuđujem druge ljude u svojim komentarima i pričama (.80); nikada ne vraćam zlo za zlo (.80); pomažem svakome tko je u potrebi bez obzira na to je li mi prijatelj ili nije (.77); uvijek opraštam onima koji me uvrijede ili nanesu neku nepravdu (.62), (*Cronbach alfa*: .74). Četvrti faktor smo nazvali *Religiozno iskustvo*: imao sam vjerske osjećaje o kojima nisam mogao ni s kim razgovarati (.79); ponekad mi suze naviru na oči kad se molim ili sudjelujem u vjerskim obredima (.64); ponekad osjećam bol u duši zbog grijeha kojima sam Boga uvrijedio (.56); osjećam da mogu biti u kontaktu s Bogom i s njim komunicirati (.56), (*Cronbach alfa* = .78).

Anksioznost. Skalu ANKSI-1 konstruirali smo na temelju izbora čestica Momirovićeve skale anksioznosti (Momirović i sur., 1992.). Izbor 11 čestica koji formiraju sadržaj skale ANKSI-1 izvršen je na temelju koncepta kliničkog anksioznog stanja koje su opisali Snaith i Turpin (1990). Ispitanicima je postavljeno pitanje: “U kojoj se mjeri dolje navedene tvrdnje odnose na Vas osobno?”, s modalitetima odgovora: 1. uopće nije točno, 2. uglavnom netočno, 3. niti točno niti netočno, 4. uglavnom točno, i 5. potpuno točno. Isto je pitanje s istim

modalitetima odgovora bilo postavljeno za mjerenje ostalih konativnih osobina ličnosti. Faktorskom analizom skale ANKSI-1 ekstrahiran je jedan faktor koji objašnjava 47.5 posto varijance, a formiraju ga sljedeće manifestne varijable: stalno se plašim da ne učinim kakvu glupost (.75); uznemiruju me misli kojih se ne mogu osloboditi (.73); plašim se nekih stvari kojih se većina drugih ljudi obično ne plaši (.72); često sebi predbacujem što neke stvari nisam učinio, a mogao sam (.70); često mi je teško izraziti ono što mislim (.69); ponekad se zabrinjavam preko mjere zbog nečega što nije tako važno (.68); često sam zabrinut da nisam kazao nešto glupo i neprikladno (.68); često se osjećam usamljen (.67); često se kajem za ono što sam učinio ili rekao (.65); često pomišljam na nesreće koje mogu zadesiti moje najbliže (.63); često sam bio na gubitku jer se nisam mogao brzo odlučiti (.62), (*Cronbach alfa* = .88).

Depresivnost. Skalu DEPRES-1, koja sadrži 12 čestica, konstruirali smo na temelju kliničke slike depresivnog stanja i reakcija (Davison i Neal, 1974.; Milovanović i Živković, 1990.; Momirović i sur., 1992.). Faktorskom analizom ekstrahiran je jedan faktor kojim je objašnjeno 58.0 posto varijance, a formiraju ga sljedeće manifestne varijable: osjećam da mi je život postao besmislen (.85); izgubio sam povjerenje u samoga sebe (.83); teško mi je da se na bilo što koncentriram (.82); nemam volje ni za kakav posao (.81); žao mi je što sam se uopće rodio (.81); imam osjećaj da manje vrijedim od drugih ljudi koje poznajem (.80); kad se osvrnem na svoj život, onda vidim samo promašaj (.75); izbjegavam biti s ljudima ako je to moguće (.74); ništa ne mogu učiniti kako valja (.71); ponekad pomislim da se ubijem (.68); ne mogu tako dobro razumjeti ono što čitam kao što sam mogao ranije (.64); često sam tužan i potišten (.62) (*Cronbach alfa* = .92).

Agresivnost. Skalu AGRES-1, koja sadrži 9 čestica, konstruirali smo na temelju Momirovićeva koncepta *primarne agresivnosti* (Momirović i sur., 1992.). Faktorskom analizom skale AGRES-1 ekstrahiran je jedan faktor kojim je objašnjeno 41.9 posto varijance, a formiraju ga sljedeće manifestne varijable: često se moram svađati s drugim ljudima (.75); često moram iz bijesa psovati i vikati na druge ljude (.73); često mi dođe da nekoga udarim (.67); ponekad se dešavalo da iz bijesa nekoga udarim (.63); bolje je da mi se nitko ne obraća kad sam ljut (.62); većina ljudi s kojima sam u kontaktu ide mi na živce (.62); često se žestoko razbjesnim (.60); događalo mi se da iz bijesa bacam ili razbijam stvari oko sebe, (.59) (*Cronbach alfa* = .82).

Potreba za moći. Skalu MOĆ-1, koja sadrži 8 čestica, konstruirali smo na temelju koncepta potrebe za moći (Horney, 1992.; Peck, 1995.), Eysenckovog koncepta "psihoticizma" (Eysenck i sur., 1985), i našeg koncepta sociopatske agresivnosti (Šram i sur., 1998., Šram, 2001b). Faktorskom analizom ekstrahiran je jedan faktor kojim je objašnjeno 48.1 posto varijance, a formiraju ga sljedeće manifestne varijable: uvijek moram dobiti ono što želim (.76); uvijek nastojim svoju volju nametnuti drugima (.75); uživam kad imam moć nad drugima (.73); uvijek se osvetim onome tko me je uvrijedio ili mi je nanio neko zlo (.68); uvijek nastojim zadovoljiti svoje strasti ma kakve one bile (.66); u društvu je najbolji zakon "zakon jačega" (.66); uživam u tome kad pate i trpe oni koji su to zaslužili (.65); volim da me se drugi ljudi boje (.63), (*Cronbach alfa* = .84).

REZULTATI

Kako bismo utvrdili razlikuju li se ispitanici različitog spola, kronološke dobi, zanimanja i nacionalne pripadnosti prema svojim rezultatima na varijablama religioznosti i psiholoških osobina ličnosti, provedena je kanonička diskriminacijska analiza koja omogućuje maksimalno razlikovanje skupina ispitanika pomoću varijabli uzetih istodobno, uvažavajući pritom njihove međudnose. Vrijednosti standardiziranih koeficijenata govore o relativnoj važnosti svake pojedine varijable pri formiranju rezultata na diskriminacijskoj funkciji, a koeficijenti strukture ukazuju na povezanost pojedinih varijabli i diskriminacijske funkcije.

Spol

S obzirom na spol ispitanika derivirana je statistički značajna diskriminacijska funkcija s vrijednošću Wilksove lambde .91 ($p < .001$), svojstvenom vrijednošću .09, i kanoničkom korelacijom .29. Kanonička korelacija iznosi .29, što znači da se oko 8 posto ukupnog varijabiliteta razlika među spolovima može pripisati skupu ispitivanih varijabli (postotak varijance dobiven je kvadriranjem korelacije). Iz *tablice 1* vidimo da faktorsku strukturu ove diskriminacijske funkcije definiraju *Religiozno uvjerenje* (.58, .69), *Religiozno iskustvo* (.43, .45), i *Anksioznost* (.53, .54). Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji (*tablica 2*) pokazuju da je

jedna vrsta *anksiozne necrkvene religioznosti* u većoj mjeri prisutna u ženskih ($C = .30$), negoli u muških ispitanika ($C = -.30$).

Tablica 1

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijske funkcije derivirane na temelju spola

Varijabla	Standardizirani koeficijenti F	Koeficijenti strukture F
Religiozno uvjerenje	.58	.069
Sakramentalni život	-.06	-.02
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.16	.26
Religiozno iskustvo	.43	.45
Anksioznost	.53	.54
Depresivnost	.00	.20
Agresivnost	-.30	-.12
Potreba za moći	-.05	-.23

Tablica 2

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji deriviranoj na temelju spola

Skupina	C F
Muški	-.30
Ženski	.30

Dob

Dvije su statistički značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju kronološke dobi ispitanika, s vrijednostima Wilksove lambde .83 ($p < .001$), .92 ($p < .05$), svojstvenim vrijednostima .10, .04, i kanoničkim korelacijama .30, .20. Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture prikazani su u *tablici 3*. Faktorsku strukturu prve diskriminacijske funkcije definiraju *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* (.64, .73) i *Depresivnost* (.39, .30) u pozitivnom smjeru, a *Agresivnost* (-.16, -.45) i *Potreba za moći* (-.49, -.60) u negativnom smjeru. Vidimo da *posljedična* dimenzija religioznosti koju smo nazvali *Kršćanska*

ljubav prema bližnjemu, odnosno koja ukazuje na prisutnost ponašanja sukladnog imperativu kršćanske ljubavi, nije ni u kakvoj strukturalnoj povezanosti s ostalim dimenzijama religioznosti u faktorskoj strukturi prve diskriminacijske funkcije derivirane na temelju dobi ispitanika. Centroidi skupina na prvoj diskriminacijskoj funkciji (tablica 4) pokazuju da je *depresivno obojena kršćanska ljubav prema bližnjemu* u većoj mjeri prisutna u skupini starijih i najstarijih ispitanika (56-65 god., $C=.49$; 66 i više god., $C=1.15$), dok je *sociopatska agresivnost* u većoj mjeri prisutna u skupini najmlađih ispitanika (18-25 god., $C= -.38$). Oko 9 posto ukupnog varijabiliteta razlika među ovim dobnim skupinama može se pripisati skupu ispitivanih varijabli.

Faktorsku strukturu druge značajne diskriminacijske funkcije definiraju *Sakramentalni život* (.46, .52), *Religijsko uvjerenje* (.33, .36) i *Anksioznost* (.76, .42). Centroidi skupina na drugoj diskriminacijskoj funkciji pokazuju da je ova vrsta *anksiozne crkvene religioznosti* u većoj mjeri prisutna u starijih ispitanika (56-65 god., $C=.20$), najstarijih ispitanika (66 i više god., $C=.31$) i u najmlađih ispitanika ($C=.28$), dok je ovaj "tip" religioznosti najmanje prisutan u skupini starije-srednje generacije (46-55 god. $C= -.27$). Oko 4 posto ukupnog varijabiliteta razlika među ovim dobnim skupinama može se pripisati skupu ispitivanih varijabli.

Tablica 3

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija deriviranih na temelju dobi

Varijabla	Standardizirani koeficijenti		Koeficijenti strukture	
	F1	F2	F1	F2
Religiozno uvjerenje	-.22	.33	-.11	.36
Sakramentalni život	-.02	.46	-.06	.52
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.64	-.02	.73	.03
Religiozno iskustvo	-.12	-.14	-.11	-.08
Anksioznost	.24	.76	.19	.42
Depresivnost	.39	-.40	.30	-.07
Agresivnost	-.16	-.90	-.45	-.22
Potreba za moći	-.49	.71	-.60	-.07

Tablica 4

Centroidi skupina na diskriminacijskim funkcijama deriviranim na temelju dobi

Skupina	C	
	F1	F2
18-25 godina	-.38	.28
26-35	-.11	-.05
36-45	-.02	-.10
46-55	.08	-.27
56-65	.49	.20
66 i više godina	1.15	.31

Zanimanje

Jedna je statistički značajna diskriminacijska funkcija derivirana na temelju zanimanja ispitanika, s vrijednošću Wilksove lambde .83 ($p < .01$), svojstvenom vrijednošću .10, i kanoničkom korelacijom .31. Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture prikazani su u tablici 5. Faktorsku strukturu ove diskriminacijske funkcije definiraju *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* (.44, .54), *Anksioznost* (.40, .53), *Depresivnost* (.40, .37), a u negativnom je smjeru definira *Potreba za moći* (-.67, -.50). I ovdje imamo slučaj, slično kao i u strukturi prve diskriminacijske funkcije deriviranoj na temelju dobi ispitanika, da se pretpostavljena *posljedična* dimenzija religioznosti (*Kršćanska ljubav*) ne nalazi ni u kakvoj strukturalnoj povezanosti s ostalim dimenzijama religioznosti. Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji deriviranoj na temelju zanimanja ispitanika (tablica 6) pokazuju da je jedna *anksiozno-depresivno obojena kršćanska ljubav*, za koju je karakteristična *odsutnost potrebe za moći*, u većoj mjeri prisutna u skupini umirovljenika ($C = .57$) i u skupini kućanica ($C = .49$). Ta vrsta pseudoreligioznosti je najmanje prisutna u skupini učenika i studenata ($C = -.43$). Oko 10 posto ukupnog varijabiliteta razlika među *profesionalnim skupinama* može se pripisati skupu ispitivanih varijabli.

Tablica 5

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture
diskriminacijske funkcije derivirane na temelju zanimanja

Varijabla	Standardizirani	Koeficijenti
	koeficijenti	strukture
	F1	F1
Religiozno uvjerenje	.03	.21
Sakramentalni život	.02	.00
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	.44	.54
Religiozno iskustvo	.16	.19
Anksioznost	.44	.53
Depresivnost	.40	.37
Agresivnost	.04	-.20
Potreba za moći	-.67	-.50

Tablica 6

Centroidi skupina na diskriminacijskoj funkciji deriviranoj na
temelju zanimanja

Skupina	F
Umirovljenici	.57
Kućanice	.49
NK i PK radnici	.06
KV i VKV radnici	-.18
Stručnjaci sa srednjom stručnom spremom	.07
Stručnjaci sa višom školskom spremom	-.53
Stručnjaci sa fakultetom	-.03
Učenici i studenti	-.43

Nacionalna pripadnost

Dvije su statistički značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika, s vrijednostima Wilksove lambde .84 ($p < .001$), .93 ($p < .05$), svojstvenim vrijednostima .10, .05, i kanoničkim korelacijama .31, .23. Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture prikazani su u *tablici 7*. Faktorsku strukturu prve diskriminacijske funkcije definiraju *Sakramentalni život* (.75, .70), *Religiozno uvjerenje* (.51, .48), i *Depresivnost* (.48, .30). Centroidi skupina na ovoj diskriminacijskoj funkciji (*tablica 8*)

pokazuju da je ova vrsta jedne *depresivne crkvene religioznosti* u većoj mjeri prisutna u Hrvata ($C=.38$) i Mađara ($C=.32$) negoli u Srba ($C= -.44$), Jugoslavena ($C= -.38$) i Bunjevaca ($C= -.22$). Oko 10 posto ukupnog varijabiliteta razlika među ovim nacionalnim skupinama može se pripisati skupu ispitivanih varijabli.

Posebno je zanimljiva faktorska struktura druge značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika. Ovu diskriminacijsku funkciju definiraju *Religiozno iskustvo* (.57, .58) i *Potreba za moći* (.88, .76) u pozitivnom smjeru, a *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* (-.18, -.38) u negativnom smjeru. Postoje dakle oni "vjernici" koji imaju religiozne doživljaje, ali koji nisu produkt ni religioznog uvjerenja ni crkveno-sakramentalne religioznosti. Štoviše, ova je vrsta "mistične" religioznosti u negativnoj korelaciji s ponašanjem sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu. U psihološkoj pozadini ovako izoliranog religioznog iskustva nalazi se jedna vrsta "strukturalne" agresivnosti koja se očituje u *Potrebi za moći*, ali isto tako i u određenom stupnju i *Agresivnost* (premda se ova vrsta impulzivne agresivnosti ponaša kao represor u diskriminacijskoj jednadžbi). Centroidi skupina na drugoj diskriminacijskoj funkciji ukazuju na to da je ova vrsta "*psihotične*" *pseudoreligioznosti* u većoj mjeri prisutna u Mađara ($C=.20$) i Srba ($C=.17$) negoli u Hrvata ($C= -.34$), Bunjevaca ($C= -.23$) i Jugoslavena ($C= -.22$). Oko 5% ukupnog varijabiliteta razlika među ovim nacionalnim skupinama može se pripisati skupu ispitivanih varijabli.

Tablica 7

Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminacijskih funkcija deriviranih na temelju nacionalne pripadnosti

Varijabla	Standardizirani koeficijenti		Koeficijent strukture	
	F1	F2	F1	F2
Religiozno uvjerenje	.51	-.05	.48	-.14
Sakramentalni život	.75	.00	.70	.08
Kršćanska ljubav prema bližnjemu	-.16	-.18	-.14	-.38
Religiozno iskustvo	.15	.57	.23	.58
Anksioznost	-.20	-.21	.10	-.04
Depresivnost	.48	.00	.30	.18
Agresivnost	.01	-.26	-.07	.42
Potreba za moći	-.32	.88	-.14	.76

Tablica 8

Centroidi skupina na diskriminacijskim funkcijama deriviranim na temelju nacionalne pripadnosti

Skupina	C	
	F1	F2
Bunjevci	-.22	-.23
Hrvati	.38	-.34
Jugoslaveni	-.39	-.22
Mađari	.22	.20
Srbi	-.44	.17

RASPRAVA

Faktorska analiza skale religioznosti ukazuje na to da religioznost treba konceptualizirati kao višedimenzionalni konstrukt (Glock, 1962; King i Hunt, 1972). Veličine interfaktorskih korelacija dimenzija religioznosti (.55, .39, .36, .20, .14, .09) ne upućuju na postojanje jedne *generičke ili integrirane religioznosti* kako neki autori nazivaju latentnu strukturalnu povezanost religioznog vjerovanja, prakse, iskustva i određenog ponašanja koje proizlazi kao posljedica religioznosti pojedinca (DeJong, Faulkner, Warland, 1976). Postojanje supstancijalne korelacije između *Religioznog vjerovanja* i *Sakramentalnog života* (.55) primarno je produkt konzistentne prisutnosti te dvije dimenzije religioznosti unutar hrvatskog i mađarskog subuzorka (Šram, 2001a). U svojoj psihologijsko-leksikonskoj definiciji religije English i English (1976) religiju opisuju kao sustav shvaćanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom... te od kojeg (sustava) religiozna osoba dobiva (i prihvaća) niz vrednota prema kojima se ravna (živi) i prosuđuje naravni svijet. Iz ove se definicije daje pretpostaviti da odnos čovjeka s Bogom i svagdanji čovjeka s čovjekom idu uvijek zajedno i čine cjelinu. Tu religioznu vertikalno-horizontalnu dimenziju Isus je posebno naglasio u stavu: Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom, i svim umom svojom. To je najveća i prva zapovijed. Druga, ovoj slična: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe (Mt 22,37-39). Apostol Ivan to pojašnjava na sljedeći način: Rekne li tko: "Ljubim Boga", a mrzi brata svoga, lažac je. Jer tko ne ljubi svoga brata kojega vidi, Boga kojega ne vidi ne može ljubiti (1

Iv 4,20). Iz odnosa prema Bogu bi dakle trebao proizlaziti određeni kvalitativni odnos prema svome bližnjemu. Nalaz našeg istraživanja, međutim, ne potvrđuje postojanje jedne religioznosti koja bi upućivala na to da iz odnosa prema Bogu proizlazi određeni kvalitativni odnos prema drugom čovjeku. Naime, naša "posljedična" dimenzija religioznosti koju smo nazvali *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* nalazi se u tako niskim korelacijama s ostalim dimenzijama religioznosti (.20, .14, .09) da je opravdano posumnjati u njezinu religioznu pozadinu. Postoje dakle pojedinci ili skupine koji se mogu ponašati sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu, a da pritom u njih nije prisutno koherentno religiozno uvjerenje niti bilo koji oblik praktične religioznosti. Može se stvar međutim postaviti i obrnuto: postoje pojedinci ili skupine koji ritualno prakticiraju svoju vjeru i koji u doktrinarnom smislu deklarativno iskazuju svoju religioznost, a da se pritom u socijalnim interakcijama ne ponašaju sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu. I drugi su autori ukazivali na izdvojenost "posljedične" dimenzije religioznosti u faktorskoj strukturi drugoga reda (Clayton i Gladden, 1974). Nije samo stvar u tome da je "posljedična" dimenzija gotovo u pravilu neovisna dimenzija religioznosti, već se ona u nekim našim ranijim istraživanjima pokazala kao višedimenzionalni konstrukt (Šram, 1999., 2000). Na uzorku punoljetnih katoličkih praktičnih vjernika (N=155) faktorskom su analizom ekstrahirana tri faktora koje smo nazvali *Altruističko ponašanje*, *Odsutnost osuđivanja drugih ljudi* i *Opraštanje i molitva za neprijatelje*. Tek su prve dvije subdimenzije skale "Ponašanje sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu" bile u pozitivnoj i ne pretjerano visokoj korelaciji ($r=.35$), dok je subdimenzija *Opraštanje i molitva za neprijatelje* bila u gotovo zanemarivim korelacijama s ostale dvije "posljedične" subdimenzije (.13, .12). Na uzorku srednjoškolske populacije završnog razreda (N=571) "posljedična" dimenzija se pokazala kao dvodimenzionalni konstrukt: prvi faktor ili dimenziju smo nazvali *Altruizam, opraštanje i molitva za neprijatelje*, a drugi faktor smo nazvali *Odsutnost osuđivanja drugih ljudi*. Korelacija između ove dvije latentne "posljedične" subdimenzije također je relativno niska ($r=.30$). Samo iz ovih primjera vidimo koliko je kompleksno pitanje konceptualizacije i mjerenja "posljedične" dimenzije religioznosti. Zašto smo onda u istraživanju o kojem je riječ u ovom radu dobili jednofaktorsku strukturu "posljedične" dimenzije religioznosti? Iz jednostavnoga razloga što su neke čestice, odnosno tvrdnje koje su formirale sadržaj skale "Ponašanje sukladno imperativu kršćanske

ljubavi prema bližnjemu", koja je primijenjena na gore spomenutim uzorcima, bile jednostavno ispuštene. Ipak, u strukturi *Kršćanske ljubavi prema bližnjemu* nalazi se jedna vrsta altruističkog ponašanja, odsutnosti osuđivanja drugih ljudi i potreba za opraštanjem. Tvrdnje kao što su "molim se za svoje neprijatelje" i "volim drugog čovjeka kao samoga sebe" nisu bile obuhvaćene skalom RELIG-1. Da jesu, dobili bismo dvofaktorsku strukturu "posljedične" dimenzije religioznosti. Na prvi pogled bi se moglo zaključiti da se *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* u biti nalazi u jednom altruističkom motivacijsko-vrijednosnom sklopu. Već smo prije napomenuli da je ovo istraživanje dio jednoga većeg socijalno-psihološkog i političko-psihološkog projekta. U tom su projektu predmetom istraživanja bile i vrijednosne orijentacije. U faktorskoj strukturi vrijednosnih orijentacija izoliran je faktor koji smo nazvali *Altruizam*, a koja je ukazivala na preferiranje vrijednosti kao što su: "pomagati drugim ljudima" "biti od koristi drugim ljudima", i "činiti dobro drugim ljudima". Utvrdili smo veoma nisku, premda statistički značajnu pozitivnu korelaciju između *Altruizma* i *Kršćanske ljubavi prema bližnjemu* ($r=.25$). Očito je da je *Kršćanska ljubav prema bližnjemu*, onako kako je strukturalno definirana u ovom radu, tek malim postotkom varijance (oko 6 posto) objašnjena altruističkim motivacijsko-vrijednosnim sklopom.

Da *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* više ukazuje na određenu osobinu ličnosti negoli na nekakvu posljedičnu dimenziju religioznosti, mogu nam pokazati nalazi o egzistenciji *depresivno obojene kršćanske ljubavi prema bližnjemu* karakteristične za ispitanike starije od 56 godina, s jedne strane, i *anksiozno-depresivno obojene kršćanske ljubavi prema bližnjemu* karakteristične za skupinu umirovljenika i kućanica, s druge strane. Očito je *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* komponenta jednog primarno egzogenog depresivnog sindroma (Davison i Neal, 1974) čiji se uzroci nalaze u vanjskim, to jest socijalnim faktorima (napuštenost i izoliranost). Međutim, i endogeni (unutarjni) uzroci depresije mogu također biti prisutni, i to kao posljedica psihofiziološkog procesa starenja. Uostalom, termin "egzogena" ili "endogena" depresija ne znači da razvoj određene depresije treba pripisivati isključivom djelovanju vanjskih ili pak unutaršnjih faktora. Trebamo ovdje imati na umu da depresivni sindrom, posebice onaj koji je još anksiozno obojen, podrazumijeva prisutnost hostilnosti, odnosno neprijateljskog raspoloženja u međuljudskim odnosima (Beck, 1967). Otkuda sada to da depresivni stariji ispitanici, umirovljenici i kućanice posebno izražavaju vrijednosti

kršćanske ljubavi prema bližnjemu, upravo dakle suprotno negoli bismo to mogli očekivati? Jedan od mogućih odgovora na to pitanje možemo potražiti u psihodinamici ego-obrambenog mehanizma poznatog pod nazivom *reaktivna formacija* (Fulgosi, 1990). Naime, reaktivna formacija ukazuje na obranu od neprihvatljivih i neprijateljskih impulsa na taj način da se izražavaju upravo suprotni stavovi ili obrasci ponašanja. Kada dakle depresivni stariji ispitanici, umirovljenici i kućanice iskazuju "ljubav prema bližnjemu" na verbalnoj razini, to nipošto ne znači da je "ljubav prema bližnjemu" prisutna i na bihevioralnoj socijalno-interakcijskoj razini. To može značiti upravo suprotno, to jest da potiskuju podsvjesno prisutne hostile, odnosno neprijateljske impulse prema "bližnjemu". Drugim riječima, latentni socijalno-stavovski sadržaj *Kršćanske ljubavi prema bližnjemu* nema religioznu pozadinu. Upravo ovdje treba tražiti uzroke zašto *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* slabo korelira s ostalim dimenzijama religioznosti, te ju stoga možemo tretirati kao jedan oblik *pseudoreligioznosti*. Ovaj "tip" *pseudoreligioznosti* je u negativnoj korelaciji s jednom vrstom sociopatske agresivnosti (istodobna prisutnost impulzivne agresivnosti i potrebe za moći) unutar određenih dobnih i socijalnih slojeva. Sociopatska agresivnost koja isključuje vrijednosti *Kršćanske ljubavi prema bližnjemu* u većoj je mjeri prisutna u najmlađih ispitanika, učenika i studenata. Pored toga što nam ovaj nalaz nedvojbeno potvrđuje da je sentiment kršćanske ljubavi prema bližnjemu u biti osobina ličnosti, a ne zbiljsko ponašanje sukladno kršćanskom imperativu ili pak nekakva posljedična dimenzija religioznosti, on nam ukazuje na prisutnost sociopatske strukture ličnosti u mladeži, i to najvjerojatnije generiranoj jednim sociopatskim političkim ozračjem kojem su bili eksponirani u vrijeme Miloševićeva režima. Posebno je indikativno da se muškarci i žene međusobno ne razlikuju s obzirom na prisutnost sociopatske agresivnosti, što je u suprotnosti s drugim relevantnim istraživanjima (Eysenck i Eysenck, 1976; Kenrick, 1987). Implikacijsko značenje ovog nalaza u pogledu psihodinamičkih procesa socijalizacije mladeži nadilazi problem našeg istraživanja te se stoga ovom prilikom ne namjeravamo njime baviti. Jedina razlika između muških i ženskih ispitanika očituje se u prisutnosti većeg stupnja anksioznosti u žena negoli u muškaraca a što korespondira s nalazima istraživanja koja govore o većoj neurotiziranosti žena (Eysenck i Eysenck, 1985; Buss i Finn, 1987) budući da prema općeprihvaćenom psihodinamičkom mišljenju primarna ili bazična anksioznost označava dinamički centar neuroza (Momirović i sur., 1992).

Nalazi istraživanja ne upućuju na to da su žene "općenito" religioznije od muškaraca. Jedino što možemo reći, jest samo to da je u žena prisutnija jedna vrsta *semireligioznosti* (istodobna prisutnost religioznog uvjerenja i religioznog iskustva, ali bez značajnog sudjelovanja ritualne i posljedične komponente religioznosti). Vidjeli smo da se *Anksioznost* nalazi u psihološkoj pozadini ove *necrkvene religioznosti*. Drugim riječima, osjećaj tjeskobe, strepnje, unutarnjeg nemira, nesigurnosti i napetosti ono je neugodno emocionalno stanje koje u žena generira jednu vrstu *privatne religioznosti*. S obzirom da strukturiranost *Religioznog iskustva* ukazuje na određeno mistično iskustvo, mogli bismo onda reći da je u žena u većoj mjeri prisutna "mistična religioznost" koja nije generirana crkvenim sakramentalnim životom, nego je generirana anksioznim sindromom. Sukladno postulatu kognitivne teorije ličnosti (Kelly, 1955, prema Fulgosi, 1990, str. 327) anksiozna obojenost *privatne mistične religioznosti* bi mogla ukazivati na odsutnost referentne točke ili okvira koji bi omogućavali interpretaciju ili razumijevanje svoje okoline ili nekih njezinih aspekata.

Anksiozni sindrom se međutim isto tako nalazi u psihološkoj pozadini jedne *intrinzične religioznosti*, dakle one vrste religioznosti u čijem su prostoru strukturalno povezani religiozno uvjerenje i iz njega generirana religiozna praksa. Činjenica da je ova vrsta *anksiozne crkvene religioznosti* u većoj mjeri prisutna u najmlađih i starijih ispitanika ukazuje na dvije stvari: prvo, crkvena religioznost najmanje je prisutna u "zreloj" dobi, dakle onoj u kojoj se ispitanici nalaze u najvećem naponu svoje životne snage (26-55 godina), i drugo, praktična crkvena religioznost koja svoj izvor crpi iz religioznog uvjerenja je anksiozno obojena. Ako u kanoničkoj diskriminacijskoj jednadžbi izostavimo varijable religioznosti, dobit ćemo dvije statistički značajne diskriminacijske funkcije. Prvu diskriminacijsku funkciju definiraju potreba za moći i odsutnost empatije i impulzivnost (sociopatska agresivnost), a druga je funkcija definirana anksioznim sindromom. Sociopatska agresivnost u većoj je mjeri prisutna u najmlađih ispitanika, kao što smo već uostalom i vidjeli, a anksiozni sindrom je podjednako prisutan u najmlađih i starijih ispitanika. Za nas je ovdje od posebnog značenja druga diskriminacijska funkcija, na temelju čije se latentne strukturiranosti može postaviti pitanje: je li anksioznost ona osobina ličnosti koja generira *crkvenu religioznost* ili je pak crkvena religioznost generator anksioznog sindroma. Čini nam se da ovdje ne bi bilo utemeljeno govoriti o nekakvoj neposrednoj uzročno-posljedičnoj povezanosti anksioznog sindroma i crkvene (intrinzične) religioznosti. Prije bi se

moglo reći da su mladi praktični vjernici bili podvrgnuti određenim nepovoljnim socijalizacijskim procesima u obitelji (autoritarni odgoj) ili neposrednoj mikrosocijalnoj sredini (manjinski status) koji su rezultirali anksioznim stanjem (Šram, 2000), dok se anksioznost starijih ispitanika može pripisati kako različitim egzogenim tako i endogenim uzrocima. Držimo dakle da je anksiozna crkvena religioznost unutar najmlađe populacije rezultat jedne intervenirajuće socijalizacijske varijable. U prilog tome govori činjenica da jedan dio mladeži iskazuje sociopatsku agresivnost, što pak implicite govori o odsutnosti potkrjepljujućih agensa socijalizacije (Eysenck, 1967). I u jednom i u drugom slučaju imamo nepovoljne socijalizacijske učinke koji rezultiraju pojavljivanjem određenih ego-obrambenih reakcija. U mladim praktičnih vjernika ovaj se ego-obrambeni mehanizam očituje u psihološkom bijegu (anksioznost), a u mladim nevjernika se očituje u psihološkom napadu (sociopatska agresivnost).

Pored *anksiozne intrinzične religioznosti* karakteristične za najmlađu i stariju populaciju, utvrdili smo postojanje i jedne *depresivne intrinzične religioznosti* karakteristične za Hrvate i Mađare. Budući da postoji izrazito visoka povezanost između nacionalne pripadnosti i crkvene denominacije ispitanika (hi -kvadrat=480.01, $df=8$, $p<.001$), možemo zaključiti da je *depresivna intrinzična religioznost u većoj mjeri prisutna u Hrvata i Mađara katolika*. Isto tako možemo zaključiti da je *u katoličkoj hrvatskoj i mađarskoj mladeži u većoj mjeri prisutna anksiozna crkvena religioznost*. Čini se da su upravo anksioznost i depresivnost one osobine ličnosti koje onemogućuju ponašanje sukladno imperativu kršćanske ljubavi prema bližnjemu. Drugim riječima, snažno potisnuti hostilitet koji se na ovaj ili onaj način nalazi u psihološkoj pozadini anksioznoga i depresivnog sindroma djeluje inhibitoryno u prostoru potencijalnog iskazivanja "ljubavi prema bližnjemu". Iz ovih je razloga, čini se, izostala "posljedična" komponenta religioznosti, koju smo nazvali *Kršćanska ljubav prema bližnjemu*, u kanoničkoj diskriminacijskoj strukturi anksiozne intrinzične religioznosti derivirane na temelju dobi, i depresivne crkvene religioznosti derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika. Možemo dakle zaključiti da je *intrinzična religioznost* u jednog dijela Hrvata i Mađara i katoličke mladeži obojena *neurotskim sindromom* koji u socijalnim transakcijama, ako ništa, ono barem otežava razvoj i manifestiranje "ljubavi prema bližnjemu".

Već smo u prikazu nalaza istraživanja skrenuli pozornost na faktorsku strukturu druge značajne diskriminacijske funkcije

derivirane na temelju nacionalne pripadnosti. Ovaj kanonički diskriminacijski faktor definiraju *sociopatska agresivnost* (istodobna prisutnost potrebe za moći i impulzivne agresivnosti) i *Religiozno iskustvo* u pozitivnom smjeru, a *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* u negativnom smjeru, što je sasvim razumljivo imamo li u vidu psihološko značenje sociopatske agresivnosti. Odakle međutim to da se u strukturi ovog kanoničkog faktora nalazi jedan oblik *mističnog religioznog iskustva*? Otkuda ova vrsta "psihotične" *pseudoreligioznosti*? Otkuda povezanost izrazitog *neprijateljstva prema ljudima* i "mističnog" *religioznog doživljaja*? Jedino što možemo reći jest to da se radi o *psihopatološkom religioznom sentimentu*, a o njegovim uzrocima nam je zasad teško govoriti. Na egzistenciju sličnog psihopatološkog religioznog sentimenta ukazuje Rokeach (1981) kad spominje religiozne deluzije, te Stifler i suradnici (1993) kad govore o psihotičnosti mističnog iskustva. Vidjeli smo da ova vrsta "psihotične" *pseudoreligioznosti* ima nešto veću vjerojatnost pojavljivanja u dijelu ispitanika srpske i mađarske nacionalnosti, koja može biti plodno tlo za razvoj sklonosti okultizmu i spiritizmu. Jesu li katolički praktični vjernici manje izloženi opasnostima okultizma i spiritizma? Ako je suditi na temelju nalaza ovog istraživanja, onda je odgovor potvrđan. A da li u katoličkih praktičnih vjernika postoji jedna zdrava, odnosno integrirana religioznost? Odgovor na ovo pitanje je negativan. A jesu li katolički praktični vjernici "oslobođeni" opasnosti internalizacije raznih oblika potencijalne semireligioznosti? Odnosno, postoji li u katoličkih praktičnih vjernika zbiljska intrinzična religioznost u kojoj ne postoji "sebični" motivacijski sklop? Na ova dva pitanja mogli bismo ponuditi jedinstven odgovor: Anksiozna ili depresivna obojenost crkvene religioznosti katoličkih vjernika u sebi ima predispozicije za razvoj određenog oblika semireligioznosti; ne možemo prema tome govoriti o postojanju jedne "čiste" intrinzične religioznosti jer je ona u stanovitoj mjeri produkt razrješavanja dubokih unutarnjih konflikata, dakle "sebičnih" interesa koji dovode do određene psihološke "dobiti".

Nalazi istraživanja pokazuju da postoji strukturalna povezanost između dimenzija religioznosti i osobina ličnosti unutar sociodemografskih skupina, odnosno da su spol, dob, zanimanje i nacionalna pripadnost one varijable koje diskriminiraju ispitanike s obzirom na latentnu konfiguraciju religiozno-psihološkog profila. U tom je smislu potvrđena polazna hipoteza ovog istraživanja, premda se relativno mali postotak ukupnog varijabiliteta razlika među sociodemografskim skupinama može pripisati skupu ispitivanih varijabli (između 8 i 15

posto). U najboljem slučaju možemo govoriti o prisutnim tendencijama. Utvrdili smo egzistenciju šest "tipova" religioznosti: (1) *Anksiozni pseudoreligiozni sentiment* karakterističan za starije generacije (dominantnost "posljedične" komponente religioznosti), (2) *Anksiozno-depresivni pseudoreligiozni sentiment* karakterističan za umirovljenike i kućanice (dominantnost "posljedične" komponente religioznosti), (3) *Psihotični ili sociopatski pseudoreligiozni sentiment* karakterističan za jedan broj Srba i Mađara (dominantnost "iskustvene" komponente religioznosti), (4) *Anksiozna semireligioznost* karakteristična za žene (dominantnost "ideološko-iskustvene" dimenzije religioznosti), (5) *Anksiozna intrinzična religioznost* karakteristična za najmlađu i starije generacije (dominantnost "ideološko-ritualne" dimenzije religioznosti), i (6) *Depresivna intrinzična religioznost* karakteristična za Hrvate i Mađare (dominantnost "ideološko-ritualne" dimenzije religioznosti). Kolika je važnost utvrđivanja strukturalne povezanosti dimenzija religioznosti i osobina ličnosti unutar određenih sociodemografskih skupina kada želimo istraživati utjecaj religioznosti na "mentalno zdravlje", odnosno "mentalnog zdravlja" na "tip" religioznosti, za to nam mogu poslužiti nalazi dobiveni regresijskom jednadžbom kada se osobine ličnosti stave u prediktor poziciju (nezavisna varijabla), a dimenzije religioznosti u kriterij poziciju (zavisna varijabla). U tom slučaju veliki dio informacija ostaje neobjašnjen. Na primjer, ni jedna osobina ličnosti ne pridonosi objašnjenju *Sakramentalne religioznosti* ($R^2=.01$) i *Religioznog iskustva* ($R^2=.03$). Druge dvije dimenzije religioznosti *Religiozno uvjerenje* i *Kršćanska ljubav prema bližnjemu* determinirane su osobinama ličnosti ($R=.08$, $R=.12$). Anksiozni sindrom nalazi se u pozitivnoj korelaciji, a potisnuta agresivnost (potreba za moći i odsutnost empatije) u negativnoj korelaciji s *Religioznim uvjerenjem* i *Kršćanskom ljubavi prema bližnjemu*. Naši bi nalazi dakle potvrdili istraživanja koja ukazuju na to da religioznost ima pozitivan utjecaj na "mentalno zdravlje" (odsutnost potisnute agresivnosti), ali bi isto tako potvrdili postojanje negativne korelacije između religioznosti i "mentalnog zdravlja" (prisutnost anksioznog sindroma), i utvrdili da se religioznost i "mentalno zdravlje" ne nalaze ni u kakvoj korelaciji. I ništa više od toga. A što je onda istinito? Sve je istinito, ovisno o tome koja se dimenzija religioznosti ispituje. Zato su u pravu oni autori koji kritiziraju studije koje istražuju povezanost između "mentalnog zdravlja" i religioznosti, a da se pritom ne vodi računa s kojim se dimenzijama religioznosti manipulira u nacrtu istraživanja (Levine i Markides, 1985.). Čini nam se da smo mi možda još više u pravu kada

naglašavamo važnost izučavanja povezanosti "mentalnog zdravlja" i religioznosti unutar pojedinih sociodemografskih skupina a u svrhu dijagnostificiranja nezdravih "tipova" religioznosti kojih svećenici ne moraju nužno biti svjesni. Jedno je sasvim sigurno, a to je da Szentmártoni (1997) teško može naći empirijsko uporište kada tvrdi da upravo religija ima jedinstvenu mogućnost da razriješi tjeskobu i svaki nezdravi strah, odnosno da istinski življena religioznost, autentični duhovni život, može osobu očuvati od neuroze; barem kada su u pitanju hrvatski i mađarski te mladi katolički praktični vjernici u Vojvodini, jer u njih ne postoji u dovoljnoj mjeri "istinski življena", odnosno integrirana religioznost. Njihova "intrinzična" religioznost u određenoj je mjeri neurotski obojena, a isto tako ne iskazuju veći stupanj empatičnosti prema drugim ljudima, kako to sugeriraju Watson i suradnici (1984). Nadamo se da smo barem djelomice uspjeli ukazati na svu kompleksnost psiholoških i motivacijskih sklopova određenih "tipova" religioznosti kako bi ih posebno ispovjednici uzimali u obzir u praksi sakramenta pomirenja. Kolika je strpljivost, uvidavnost, razumijevanje, empatičnost, taktičnost pa i neka vrsta psihoterapeutskog umijeća katkad potrebna ispovjedniku kada se susreće s ne tako rijetkim anksiozno-depresivnim manifestnim ili maskiranim neurozama u svojoj ispovjednoj praksi, na to ukazuju nalazi ovog istraživanja, jer teološka kvalifikacija grijeha i subjektivni doživljaj grijeha u praksi čini se imaju malo što zajedničko. Kako će ispovjednik pokušati pomoći pokajniku da "integrira" zlo u sebi? Kada će se i na koji način ispovjednik odlučiti savjetovati pokajniku da se obrati za pomoć psihijatru ili možda nekom iskusnom psihologu, a da pritom ne prekine njegove možda ionako krhke, ponekad neurotične veze s Bogom? Kako pokajniku naznačiti da treba oprostiti samome sebi jer mu je Bog oprostio? Neka nam bude dopušteno kazati da će ispovjednik ako se drži samo teološke kvalifikacije grijeha i teološkog tumačenja sakramenta pomirenja, lako doći u situaciju da nehotice povrijedi ionako emocionalno nestabilnog pokajnika i možda ga udaljiti od Boga. Ispovjedniku će naravno pomoći određeno psihološko i psihijatrijsko znanje, ali će mu još više, uvjereni smo, biti od pomoći njegova osobna integriranost s Bogom i Čovjekom Isusom Kristom. Molimo se neka nam Bog podari takve svećenike jer će bez njih jedan, možda ne tako mali, broj vjernika doslovno teško preživjeti.

Zahvala

Želim zahvaliti mr. Andriji Kopiloviću, prorektoru hrvatskog odjela Teološko-katehetskoga instituta Subotičke biskupije, kako na financijskoj

pomoći u realizaciji ovog istraživanja, tako isto i na svesrdnoj potpori i ohrabrenju u provođenju drugih istraživanja iz područja psihologije i sociologije religioznosti.

LITERATURA

- Akiskal, H. S., Bitar, A. H., Puzantian, V. R. (1978.). The Nosologic Status of Neurotic Depression. *Archive of General Psychiatry*, 35, str. 756-766.
- Allport, G. W. (1950.). *The individual and his religion*. New York, Macmillan.
- Batson, C. D., Ventis, W. L. (1982.). *The religious experience: A social-psychological perspective*. New York, Oxford University Press.
- Beck, A. T. (1967.). *Depression: Clinical, experimental and theoretical aspects*. New York, Harper & Row.
- Buss, A. H., Finn, S. E. (1987.). Classification of personality traits. *Journal of Personality and Social Science Psychology*, 52, str. 432-444.
- Campbell, A., Converse, O., Rodgers, W. (1976.). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York, Russell Sage Foundation.
- Clayton, R. R., Gladden, J. W. (1974.). The five dimensions of religiosity: Toward demythologizing a sacred artifact. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13, str. 135-143.
- Cloninger, S. C. (1996.). *Personality*. New York, W. H. Freeman & Company.
- Crawford, M. E., Handal, P. J., Wiener, R. L. (1989.). The relationship between religion and mental health. *Review of Religions Research*, 1, str. 16-22.
- Čorić, Š. Š. (1998.). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Davison, G. C., Neal, J. M. (1974.). *Abnormal Psychology: An Experimental Clinical Approach*. New York, John Wiley & Sons, Inc.
- DeJong, G., Faulkner, J., Warland, R. (1976.). Dimensions of religiosity reconsidered: Evidence from the cross-cultural study. *Social Forces*, 54, str. 866-889.
- Ellison, C. G., Gay, D. A., Glass, T. A. (1989.). Does religions commitment contributes to individual life satisfaction? *Social Forces*, 1, str. 100-123.

- Eysenck, H. J. (1967.). *The Biological Basis of Personality*. Springfield: C. C. Thomas.
- Eysenck, S. B. G., Eysenck, H. H., Barrett, P. (1985.). A revised version of the Psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*, 6, str.21-29.
- Eysenck, H. J., Eysenck, S. B. G. (1976.). *Psychoticism as a dimension of personality*. London, Routledge and Kegan
- Eysenck, H. J., Eysenck, M. (1985.). *Personality and individual differences: A natural science approach*. New York, Plenum.
- Francis, L. J. (1991.). Personality and attitude towards religion among churchgoers in England. *Psychological Reports*, 69, str. 791-794.
- Francis, L. J. (1992.). Is psychoticism really a dimension of personality fundamental to religiosity? *Personality and Individual Differences*, 13, str. 645-652.
- Fulgosi, A. (1990.). *Psihologija ličnosti*. Zagreb, Školska knjiga.
- Glock, C. Y. *On the Study of Religious Commitment*. Berkley, Survey Research Center, University of California.
- Idler, E. L. (1987.). Religions involvement and health of the elderly: Some hypotheses and an initial test, *Social Forces*, 1, str. 226-238.
- Johnson, D. P., Mullins, L. C. (1989.). Subjective and social dimensions of religiosity and loneliness among the well elderly, *Review of Religions Research*, 1, str. 3-15.
- Kelly, G. A. (1955.). *The psychology of personal constructs*. New York, Norton
- Kenrick, D. T. (1987.). Gender, genes, and the social environment. U: P. C. Shaver, C. Hendrick (Eds.). *Review of Personality and Social Psychology (Vol. 8, Sex and gender, 14-43)*. Beverly Hills, Sage.
- King, M., Hunt, R. (1972.). Measuring the religious variables: Replication. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11, str. 240-251.
- Levin, J. S., Markides, K. S. (1985.). Religions attendance and subjective health. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1, str. 31-40.
- Lewis, A. (1970.). The ambiguous word "anxiety". *International Journal of Psychiatry*, 9, str. 62-79.

- Malčić, B., Knezović, Z. (2000.). Utjecaj rasporeda čestica na faktorsku strukturu i skalne rezultate Goldbergovih markera: prilog međukulturnoj validaciji veleepetorog modela ličnosti. *Društvena istraživanja*, 4-5, str. 633-661.
- Marinović-Jerolimov, D. (1995.). Višedimenzionalni pristup u istraživanju religioznosti: smjernice za istraživanja u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 6, str. 837-851.
- Milovanović, D., Živković, Đ. (1990.). *Biološka psihijatrija*. Beograd, Inter pregled.
- Momirović, K., Kostić, P. (1998.). Pogrešna teorija ili pogrešni testovi: rezultati dobijeni analizom najnovije verzije Eysenckovog upitnika EPQ. U: K. Momirović (ur.). *Realnost psiholoških konstrukata*. Beograd, Institut za psihologiju i Institut za sociološka i kriminološka istraživanja. str. 86-119.
- Momirović, K., Wolf, B., Džamonja, Z. (1992.). *KON 6 Kibernetička baterija konativnih testova*. Beograd, Savez društava psihologa Srbije.
- Pollner, M. (1989.). Devine relations, social relations, and well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 1, str. 99-104.
- Rokeach, M. (1981.). *The three Christs of Ypsilanti: A psychological study*. New York, Columbia University Press.
- Ross, C. E. (1990.). Religion and psychological distress. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1, str. 236-245.
- Snaith, R. P., Constantopoulos, A.A., Jardine, M.Y., McGuffin, P. (1978.). A clinical scale for the self-assessment of irritability, anxiety and depression. *British Journal of Psychiatry*, 132, str. 164-171.
- Snaith, R. P., Turpin, G. (1990.). Clinical Anxiety States. U: D. F. Peck, C. M. Shapiro (Eds.). *Measuring Human Problems*. Chichester-New York-Birsbane-Toronto-Singapore, John Wiley & Sons, str. 67-89.
- Stifler, K., Greer, J., Sneek, W., Dovenmuehle, R. (1993.). An empirical investigation of the discriminability of reported mystical experience among religious conteplatives, psychotic inpatiants, and normal adults. *Journal for Scientific Study of Religion*, 32, str. 366-372.
- Szentmártoni, M. (1997.). *Psihologija duhovnog života*. Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
- Šram, Z. (1999.). *Osobine ličnosti hrvatskih praktičnih vjernika*. Subotica, Teološko-katehetski institut subotičke biskupije. Neobjavljeni rad.

- Šram, Z. (2000.). *Vrijednosne orijentacije i dimenzije religioznosti srednjoškolske mladeži*. Subotica, Centar za društvena istraživanja. Neobjavljeni rad.
- Šram, Z. (2001a). Religioznost i društvena svijest: analiza odnosa na uzorku građana Subotice. *Crkva u svijetu*, 4, str. 389-418.
- Šram, Z. (2001b). Dimenzije agresivnosti kao psihološka pozadina političkih orijentacija i etnocentrizma: komparacija različitih sociodemografskih skupina u Vojvodini. *Migracijske i etničke teme*, 4, str. 353-375.
- Šram, Z., Runje, D., Kopunović, D., Šimić, J., Vujačić, V. (1998.). Sociopatska agresivnost: pokušaj mjerenja i latentna struktura na predškolskom uzrastu. *Nastava i vaspitanje*, 5, str. 845-860. Beograd.
- Watson, P. J., Hood, R. W., Morris, R. J, Hall, J. R. (1984.). Empathy, religious orientation, and social desirability. *Journal of Psychology*, 117, str. 211-216.
- Weingartner, H., Miller, H., Murphy, D. L. (1977.). Mood-state-dependent retrieval of verbal associations. *Journal of Abnormal Psychology*, 86, str. 276-284.

ANALYSIS OF RELATION BETWEEN RELIGIOSITY AND PERSONALITY TRAITS

Summary

The aim of this research was to find out the latent configurations of the religiosity dimensions and personality traits under the impact of sociodemographics: gender, age, occupation, and nationality. The sample encompassed 583 fullaged examinees. Factor analysis yielded the dimensions of religiosity labeled religious beliefs, sacramental life, christian love toward the neighbour, and religious experience. As a one-factor dimensions are extracted the following personality traits: anxiety, depression, aggressiveness, and need for power. Canonical discriminant analysis was performed in order to measure the impact of sociodemographics on the latent configurations of variables of religiosity and personality traits. The results showed the existence of (1) anxious pseudoreligious sentiment characteristic for older generations, (2) anxious-depressive pseudoreligious sentiment characteristic for pensioners

and housewives, (3) psychotic pseudoreligious sentiment characteristic for a portion of Serbian and Hungarian subsamples, (4) anxious semireligiosity characteristic for females, (5) anxious intrinsic religiosity characteristic for the youngest and older subsamples, and (6) depressive intrinsic religiosity characteristic for Croatian and Hungarian subsamples.

Key words: *religiosity, personality, anxiety, depression, aggressiveness, sociopathy*